

JOSEF ŠKVORECKÝ
Krimik az életemben

Hogy miért fogtam bűnügyi regények írásába, arról már többször nyilatkoztam, talán túl sokszor is ahhoz, hogy elkerülhessem önmagam ismétlését, de az olvasók generációi gyorsan cserélődnek, az irodalmi folyóiratok és az irodalmi rovatok a napilapokban egyre fogyatkoznak, az olvasók érdeklődése csökken. Némelyik dolog, amelyről itt beszélek, a sajtó hasábjain megjelent botrányos „leleplezésekkel” kapcsolatos, ezekre sajnos a legtöbb rendszeres és felületes olvasó is emlékszik, míg a botrányos állítások cáfolatát kevesen veszik észre, és ha ezt egyáltalán valaki olvasni fogja, aki fiatalabb mint én, nem fog neki feltűnni, hogy ismétlem magam.

Egy szó, mint száz, a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek fordulóján súlyos, fertőző sárgasággal feküdtem a prágai Motol kórházban. Négy végtelennek tűnő hónapig tartózkodtam ott, és ahhoz, hogy meggyógyuljak, ágyban kellett maradnom, nem tehettem mást, csak feküdtem és morfondíroztam mindenről és semmiről. Erre a lelki szétszórtságra két körülmény kényszerített: a kórházakban akkoriban még nem volt televízió, a motoli intézmény könyvtárának repertoárja pedig még példásan szocreál volt, és én, nyomorult állapotomban képtelen voltam sötét gondolataimat a szocializmus építésének leírásaival, vagy a könyvtárban a szocialista realizmus-hoz sorolt néhány orosz klasszikus műveivel elhessegetni. Ez volt az egyes számú körülmény.

A másik körülmény pedig az, hogy tilos volt visszadni a könyveket, amelyeket a kórház fertőző osztályára a barátok hoztak.

Csakhogy nekem szerencsére jó barátaim voltak. Lunda Dorůžka és Franta Jungwirth (és mások) elláttak bűnügyi regényekkel, leginkább angol–amerikai paperbackekkel, amelyeket a barátság oltárán nehéz szívvel feláldoztak. És nagy áldozat volt ez; akkoriban tényleg nem lehetett csak úgy besétálni a könyvesboltba és efféle irodalmi táplálékot néhány koronáért beszerezni. Magánkönyvtárak kincsei voltak ezek, melyek örökség által szálltak tulajdonosaikra, vagy abban a rövidke kegyelmi időszakban szereztek a háború vége és a Nép győzelme között, amikor az ember még betérhetett olyan könyvesboltba, ahol idegen nyelvű irodalmat is árultak. Egyesek, akik kivételesen szerencsések voltak, nyugatról hoztak efféle könyveket, a kevésbé szerencsések pedig magángyűjteményekből kölcsönözték ki őket. Így hát sötét gondolataimat fiktív gyilkosságok történeteivel próbáltam elűzni.

Nem tudom, hányat olvastam el összesen, úgy tűnt, nagyon sokat. Volt, hogy azt írtam, majdnem százat, talán több mint százat, talán százötvenet. Nem számoltam össze, és nem lehet megállapítani, hány páciensnek segítettek még később, merthogy legtöbbször angol nyelvű kiadás volt, és ez a (Nép körében) akkoriban népszerűtlen nyelv nem volt túlságosan elterjedt. Nagylelkű barátaim adományai nélkül viszont ma talán nem is lennék itt.

*

Keserves napok voltak azok, és a legkeservesebb az a nap, amikor egy hónap sikertelen kezelés után megtiltották, hogy felkeljek az ágyból. A tilalom előtt a fertőző osztály élete az engedélyezett délutáni látogatások rövid időszakára összpontosult, bár a látogatók ekkor is csak az udvarra jöhettek be, azok a betegek, akiknek szabad volt felkelniük, elfoglalták a harmadik emeleti fertőző osztály minden ablakát, és ordítva társalogtak látogatóikkal.

Nem egész két éve voltam nős, és mint mindenki más az osztályon, azért a fél óráért éltem nap mint nap, amikor beteg májjammal az ablakkeretnek dőlve, hangszálaimat megfeszítve beszélgettem ifjú feleségemmel. Ez alkalmából mindig mosolygós arcot és vidám hangot erőltetett magára, de mikor elment, mindig elképzelttem, hogy most sötét gondolatokkal telve gyalogol Motolról Smíchov felé, ahol – mint sok más házaspár, fiatalok és idősebbek, gyermektelenek és már gyerekekkel megáldottak – szocialista módon laktunk, albérlésben, egy szobában, fürdőszoba-használat nélkül. Aztán amikor egy napon nem talált ott az ablakban, elkeseredett makacssággal átverekedte magát a nővérszobáig, ahol azt mondták neki, az orvos megtiltotta, hogy felkeljek az ágyból. Úgy vette ezt, mint a halálos ítéletet, és mivel ez házasságunk legelején volt, az ítélet rá is vonatkozott. Nem sejtettük, sem én, sem ő, hogy úgy három évtizeddel később a bűnügyi történetek életben tartják majd őt is, akin a szocializmus következményei ejtettek halálos sebet.

*

Négy hónap elteltével végre kijutottam a Motolból, és elhatároztam, hogy megpróbálom megírni saját hozzájárulásomat ehhez a népszerű és életet adó műfajhoz. Zdena közben új lakásba költözött – reménytelen helyzetünkben beléptünk az első lakásszövetkezetbe, ami úgy jött létre, hogy néhány megkezdett tömbházat elvettek azoktól a szerencsétlenektől, akik a Nemzeti Tanácsok listáin várakoztak és odaadták őket másoknak, akik viszont fizettek érte. Talán akkor egyetlenegyszer fizetődött ki, hogy bíztunk a pártállam ígéréteiben. A lakásszövetkezetek iránt a kezdet kezdetén aránylag kicsi volt az érdeklődés; nem azért, mintha az embereknek

nem lett volna szükségük lakásra, sokan még rosszabb helyzetben voltak, mint mi, csak hogy a pártállami projektben nem bíztak annyira, hogy befektessék megtakarított pénzüket, így hát amikor kijutottam a fertőző osztályról, egy kalitkányi kis lakás várt rám. A kanári és a kalitka arányát véve alapul, a kanárinak csak egy kicsivel lehetett tágasabb helye.

De így is kétszeresen boldogok voltunk: azért, mert életben maradtam, és azért, hogy már nem kellett egy szobában meghúznunk magunkat, közös konyhában egy olyan főbérrel, aki, ha nem voltunk ott, itta a whiskynket és kölcsönvette Zdena ruháit, amikor délutánonként kávézni ment a Mánesba. Nagy örömmel felhívtam barátomat, Honza Zábranát (neki nem voltak krimijei, de közös barátunknak, Jungwirthnek nagyon sok volt, s a kedvemért néhánytól meg is vált), és bejelentettem neki, hogy ha akarja, írhatnánk együtt egy detektívregényt. Honza nagyrészt irodalomból élt, akár csak én, nem volt semmiféle irodalmi előítélete, tehát beleegyezett. A lábadozás szép napjai köszöntöttek be, melyeket heteken keresztül a közös fabulázás töltött ki.

*

Tiszteletem a műfaj iránt tovább nőtt. A mese kitalálása eléggé hasonlít a tudományos kísérletekhez. Az ember felállítja a munkahipotézist, sikeresen halad annak megfelelően, és egyszer csak bumm! Nem megy tovább. Honza, a költő összeomlott, én megőriztem angol hidegvéremet, mint Chévalier Dupin és a többiek. Akárcsak a biológus, akinek munkahipotézise zsákutcába jutott, nekünk is minden logikai csőd után vissza kellett térnünk az elejére és más utat találni. Akkor aztán ismét haladtunk tovább új reménnyel telve. Ez az egész folyamat többször megismétlődött, tapasztalatlanok voltunk. Honza tovább omladozott, én nyugodt maradtam. Talán mert tudtam, hogy egyedül ez az (ál)tudományos módszer ad esélyt az embernek, hogy valami elfogadható eredményre jusson, amely az olvasók számára meggyőzőbb lesz, mint a belülről bezárt szobákban elkövetett gyilkosságok nyakatekert megoldásai. Talán azért is voltam nyugodtabb, mert motoli tanulmányaimnak köszönhetően már kicsit többet tudtam a krimikről, mint Jeszenyin, Bunyin és később Ginsberg fordítója.

Ennek az együttműködésnek a gyümölcseit aztán feljegyeztük egy aprólékos tervezetben, mely a nyomozás logikus vonalát követte. Azután kitaláltunk – és én beleírtam – mindenféle szereplőt és szereplőcskét, akik a halálról szóló történet humoros fellazításához szükségesek. Merthogy bár a történet mindig kitalált halálról szól, a benne szereplő alakoknak a széppróza titokzatos módszerei szerint élniük kell.

*

Ezek a szereplők és szereplőcskék Charles Dickens hatása alatt születtek, akihez mindig is vonzódtam. Már a *Gyávákban (Zbabělci)* a Pickwick mintájára megszakítottam a történet folyamát azzal, hogy beillesztettem egy sztorit egy szép rasszista nőről a Luftwaffefrauenfunktorschuléból, és kíváncsi voltam, mi lesz belőle. Nem lett belőle semmi, valószínűleg senki észre sem vette. A beillesztett sztorit külön is kinyomtatták, és mikor a *Květén* című folyóiratban megjelent, kiderült az is, hogyan vélekednek róla a tanfelügyelők – sajnos nem túl jól.

A háború után az Állami Szépirodalmi, Zenei és Művészeti Kiadó (SNKLHU) szerkesztőjeként én rendeztem sajtó alá Dickens több regényét. Ez azt jelenti, hogy nem amolyan globális módszerrel kellett elolvasnom őket, hanem mintha éppen olvasni tanulnék, ujjammal követve a szavakat és a betűket. Egyenesen elbűvölt Micawberné refrénszerű kijelentésével: „Micawber urat soha el nem hagyom!”, az ügyetlen Dora Copperfield megható igyekezetével, hogy háztartást vezessen, és még sok más dickensi báb.

Igen, az irodalomkritika definíciói szerint valóban bábobok, merthogy siralmasan egysíkú alakok ezek, fejlődés-képtelen bábfigurák. Számomra azonban Dickens mario-nettjei inkább éltek, mint az ifjúkoromban olyannyira nagyra tartott lélektani regények gondosan háromdimenziós hősei, és sokkal inkább, mint ifjú felnőttkorom más háromdimenziós hősei, akiknek háromdimenzióssága a jó, a rossz és az ingadozás egyszínű síkjaiból állt. Lehet, hogy Dickens figuráinak csak egy síkja van; abban viszont ugyanolyan intenzíven élnek, mint a valódi emberek a kocsmákban. Lehet, hogy semmilyen más belső dimenziót nem mutatnak, az mégis bennük van. James *Az Aspernlevelek* című regényének utószavában valaha azt írtam, hogy a vénlány története, akit „nénikéje” felajánl az irodalmi anyagok ifjú gyűjtőjének feleségül, cserébe a híres költő Aspern szerelmes leveleiért, egy „történeten kívüli történet”. Ha az olvasó tud valamennyit a Viktória-korabeli szegény vénlányok sorsáról, James finom utalásai segítenek kikerekíteni ennek az elveszett embernek a sorsát. Úgy gondolom, ez Dickens sok figurájára is érvényes.

*

Krimijeink vázlata sok vers témáját is tartalmazta. A feladat, hogy a krimi ezen nem könnyű, kötött nyelvezetű összetevőit megírja, Honzának jutott.

*

Mikor aztán mindent összeraktunk, Honza járta a kiadókat és azt mondta, hogy a *Vražda pro štěstí* (Gyilkosság a boldogságért) az ő saját prózai debütálása. Ebben előre megegyeztünk. Honzát így is kidobták néhány kiadóból a krimijével, pedig még egy strigulája sem volt az

államhatalomnál, kivéve, hogy szülei mindketten be voltak zárva. Ha egy igencsak kifogásolható irodalmi zsenge nemrégiben ideológiailag elutasított szerzőjével folytatott együttműködés produktumával házal, az minden kiadó ajtaját bezárta volna előttünk. Így viszont végül bevette a Mladá fronta és Oleg Sus a *Host do domuban* kitalált alkotásunk számára egy új műfajt, a „revü regényt”. De nem ez az eléggé egyedülálló kedvező recenzió volt a váratlan olvasói siker oka. Az ország éhezett az olyan irodalomra, amely érdekesebben volt népszerű, mint a szocializmus építéséről szóló regények.

*

A szocialista-realista irodalmárok fejében ugyanis az ideológia, a valóság és az elméleti fantázia egyes összetevői igen furcsa zagyvalékká keveredtek össze. Minden valamirevaló krimi elején van egy gyilkosság, a ponyvairodalomban ez mindig a naturalizmus megnyilvánulása, amelyet gyakran nagyon nem-realista módra követnek el, és szinte soha nem a megfelelő osztály-kód alapján (pl. háborús burzsoá-kollaboráns meggyilkolja bűneinek munkás származású szemtanúját: ami az engedélyezett szovjet krimik leggyakoribb képlete), de majdnem mindig olyan környezetben, ahol a gyilkos és az áldozat egyaránt burzsujok (mint W. H. Auden „bűnös parókiáján”, ami egyébként Agatha Christie szakterülete). Ezek és más jelek szignalizálták az ideológiától átítatott irodalmároknak a dekadenciát, a (kritikátlanul ábrázolt) reakciósság társadalmi közegét. Ezért a szerkesztők, akik ismerték a kötelező recepteket, és feleltek azért, amit kiadtak, a műfajt meglehetősen lenézték.

Ha leszámítjuk a szovjet képlet alapján írott történeteket, nagyon kevés krimi jelent meg. Arra semmiképp sem volt elég, hogy a műfaj iránti éhséget csillapítsa. Többé kevésbé megszakítás nélkül talán csak Eduard Fiker művei jelentek meg, aki már akkor klasszikusnak számított, de hogy mennyi és milyen áldozatot kellett hoznia, mi mindent kellett beleírnia a szövegeibe az ötvenes években, arra nem emlékszem.

Első krimink, jöllehet a recenzensek nemigen tudtak műfajilag mit kezdeni vele, elvileg feddhetetlennek készült. A detektív ugyan entellektüel volt, a filozófia doktora, de a történet idején (gazdasági világválság) nem tudott a szakmájában elhelyezkedni, csak mint magádetektív. Az ő „Watsonja” és egyben kedvese, Boženka Skovajsová származása viszont hibátlan volt, mind osztályát (žičkovi proletár), mind fáját tekintve (a regényben egyedül Jajteles kutyus zsidó származású). És az egyik főszereplő ugyan egy rokonszenves gyáros (valószínűleg unikumként az akkori cseh irodalomban), de egy abszurd figura, amely kilóg a regény egyébként nagyon realizisti-

kus miliójéből, csakúgy, mint a hóbortos feltalálók és el nem ismert költők karikatúrái, vagy más jelentéktelen szereplők, akik sokszor a lumpenproletárok sorába tartoztak, és így nem illettek a „társadalmi valóságról” szóló történetbe. Mindannyiukat Dickens szelleme lengte körül. Dickens szintén írt krimiket, azokban a boldog időkben mielőtt még a próza kettévált volna szépre és ponyvára, mielőtt még cenzúra és szigorú definíciók, valamint elkecseregetett próbálkozások léteztek volna, hogy az életet beleprésseljék ezekbe a definíciókba. Az olvasók ezt talán ösztönösen megértették, a szocrealisták nem találtak fogást rajta, hát a regényünk valahogy átment.

És megjelent. Hogy így rájöttünk az ízére, előállítottunk még két regényt, a *Vražda se zárúkout* (Gyilkosság jótállással) és a *Vražda v zastoupení* (Gyilkosság helyettesítéssel), és szándékunkban állt folytatni egy negyedik történettel a háború utáni, február (1948) előtti időkből – és ez a hatvanas években már egyértelműen megvalósítható volt –, végül egy ötödik résszel, amely a február utáni években játszódott volna. Ezt a távoli jövőben terveztük véghez vinni; nem hittük ugyan, hogy akkor már nem lesz kommunizmus, de azt gondoltuk, hogy az majd idővel egészen feloldódik, és így megírhatjuk a saját verziókat a „bűnös parókiáról”. Csak-hogy az országot megszállták a szovjetek.

*

Honza többször is mondta, hogy közös munkánkat majd beleveszi a végrendeletébe, de sem én, sem ő – ahogy ez később kiderült – nem vettük ezt komolyan. Honza hét évvel fiatalabb volt nálam, én a *Gyilkosság a boldogságért* (1962) kiadásakor harmincnyolc éves voltam, nem gondoltunk a halálra. Később – már a kanadai emigrációban – gondoltam rá, hogy megírom a pentológia negyedik részét, és átcsempészem ellenkező irányba, mint egyébként akkoriban a kéziratokat csempészni szokták: Kanadából Honzának Prágába. Csakhogy temérdek munkám volt az egyetemen és a kiadóban, ráadásul úgy éreztem, eltitkolni azt, hogy közös mesénknek egyedül írtam meg a folytatását, bizonyos okoknál fogva, amelyeket akkor közelebről nem határoztam meg, Honzával szemben nem lenne tisztességes. Nem írtam hát semmit. Vagyis: ami a krimiket illeti, Kanadában is folytattam saját sorozatomat Borůvka hadnagyról és Eva Adamováról, és feleségem Honzlovájából ihletet merítve visszatértem a komoly prózához is, már amennyiben az én írásaimról ez elmondható, amit néhány irodalomtudós tagad.

Honzát, aki otthon maradt, a szovjet megszállás után néhány évre eltiltották az orosz szerzők fordításától (a Fordítói szekció belső használatra szánt indoklása szerint részben azért, mert én voltam a „legjobb barátja”), így hát Ed McBainnel foglalkozott. Amikor a rendszer

fokozatosan rothadni kezdett, megengedték neki, hogy visszatérjen az orosz zsidókhoz és számkivetettekhez, és egyszer csak Honza Iszaak Babel és Ivan Bunyin fordításai között újra megjelent a *Gyilkosság helyettesítéssel* (majd a pártállami időszak legvégén a *Gyilkosság jótállással* is), ami a sorozat második és legjobban kiadható regénye, mert a náciizmusról szól. Sőt a brünni televízió meg is filmesítette. De akkor Honza már nem élt.

Akkoriban, ha jól emlékszem, valami olasz tanulmányútról, írt nekem Majka, Honza felesége. Honzának a végrendeletéről szóló beszédeire alapozva válaszoltam neki Olaszországba, és többek közt megkértem, hogy a honorárium rám eső részét – a közös munkánkért járó pénzen Prágában osztozni szoktunk – juttassa el valahogy Vaculíknak, hogy hogyan, azt ő jobban fogja tudni.

Majka válasza elutasító volt. Nem arról volt szó, hogy nem akart volna pénzt adni disszidenseknek, de nem hitte el, hogy a krimiket Honzával közösen csináltuk. Ezek szerint Honza sosem mondta el neki. Bizonyára félt, nehogy Majka a szerkesztőségben elszólja magát. Csontjaiban volt a félelem, amelyet bátran próbált legyőzni, de ez teljes mértékben sosem sikerült neki, a félelem a szocializmustól, amely szüleit ifjúkorában a gulágra juttatta. A végrendelet nyilván nem létezett.

Írtam hát Majkának még egy levelet, és megkértem, hogy a sorozat második részében a *Gyilkosság helyettesítéssel*ben olvassa egybe minden fejezet kezdőbetűjét. Majka megtette, és a rejtvényből kiemelkedett a latin nyelvű felirat: *Škvorecký et Zábřana fecerunt ioculum*. Így mutattunk fűgét a rendszernek. *Škvorecký és Zábřana elkövettek egy kis tréfát*. A szerzők bolondot csináltak a cenzúrából. Majka ezután már hitt nekem, és később is, amikor már nem volt kommunizmus, és amikor mások az egyszerű logika ellenére nem hittek és nyilván máig nem is hisznek.

*

Hazatérésünk 1990 tavaszán nagy port kavart. Miután leszálltunk Prágában, Szent Vencel szobrához fehér lovon, vagyis limuzinnal érkeztünk Mawhinney kanadai nagykövet jóvoltából, aki így fuvarozott minket mindenféle összejövetelekre Prágában és másutt. Ezzel a kedves úrral mentünk el Morvaországba, sőt Pozsonyba is, ami akkor még Csehszlovákiához tartozott. A kanadai CBC tévécsatorna készített egy dokumentumfilmet *Keeper of the Flame* (A tűz őrzője) címmel, és a vakgyerekek intézetében készült felvételeken a nézők láthatták feleségemet, Zdenát könnyezni. A találkozókon olvasók tömegei jelentek meg, és hozták dedikálásra műveink megszállás előtti kiadásait (gyakran második dedikáció és keltezés volt), ők élőben láthatták a *Honzlová* szerzőjét könnyezni. Václav Havel, az újdonsult

elnök, háromszoros szerzőnk, mindkettőnket kitüntetett a Fehér Oroszlán Renddel – a harmadik fokozatával, mivel külföldiek voltunk, és az új kormánynak még nem volt ideje visszavonni állampolgárságunk pártállami visszavonását. Az oroszlán sörényes feje fölül lefűrszelték a vörös csillagot – még nem volt idő új kitüntetések készíteni. Mindent nagyon rózsaszínben láttunk.

*

Zdena számára azonban hamarosan eljött az első csatlódás. Talán azért, mert a hazai recenzensek nem tapasztalták a saját bőrükön azt, amit *Honzlová* és szerzője átélt, a recenziók egyáltalán nem voltak lelkesek. Hangsúlyosan és meggyőződéssel, ha jól tudom, csak Jan Lopatka dicsérte meg – a *Honzlovát* olvasva állítólag megfélekedezett a kritikus kötelességéről. Ettől eltekintve a bírálatok olyan semmilyenek voltak, sokszor negatívak, és azt hiszem a *Tvarban* a *Honzlovát* a *Ne olvasd el!* című kiátkozó rovatba sorolták.

A szerzőnő nem mutatta ki érzéseit, de láttam, hogy ez nem várt csapás volt számára, és mint ilyen, még jobban fájt. Az emigrációban élők számára az ún. egyszerű asszonyoktól kezdve a cseh kultúra egyes mellőzhetetlen képviselőiig a *Honzlová* emigráns életük egyik nagy eseménye volt, bár a regény nem a száműzetésről szól. Alfréd Radok imádtá a *Honzlovát* és leveleiben a feleségemet „Ami Zdena asszonyunk”-nak szólította. Tisztelte Ferdinand Peroutka, aki szerint a *Honzlová* a legjobb cseh (nem „női” vagy „emigráns”) regény a második világháború után. Olvasók tömegei írtak Zdenának, a levelek egy részét megjelentettük a *Samožerbuch* című kötetben (1993). Az egyik levélíró azt állította, hogy „a *Honzlová* Josef Škvorecký legjobb regénye.” Még ha mellé is tráfált ezzel a rágalmazással, elismerésével örömet szerzett nekem.

*

Ezeket a recenziókat olvasva minduntalan eszembe jutott, hogyan írta feleségem a regényt. Akkoriban nagyobb csapás érte, mint a recenzensek elismerésének hiánya. Gyötörte a honvágy. Visszavágyott oda, ahol nem egy érthetetlen nyelven beszéltek körülötte, ahol végre sok év elteltével bekerült az egyetemre, és ahová, ezt a lelke mélyén jól tudta, nem térhet vissza, mert én nem térhetek vissza. A regény ebből a nosztalgiából született, még ha a szülőföldet szép kis mostohaként ábrázolja is benne. Töltőtollal írta vonalas amerikai füzetekbe a kertben a ház előtt, amit egy rózsaszínhajú amerikai özvegytől béreltünk a gyönyörű, de idegen kaliforniai Berkeley-ben. Reggeltől estig, nap nap után. Mire befejezte, visszatért belé az élet. Még mindig szomorú volt, de feltöltődött erővel, amely aztán később létrehozta a Sixty-Eight Publishers-t Torontóban. A *Honzlová* segített a feleségemnek kigyógyulni a honvágyból.

Attól fogva aztán egy még erősebb orvosság gyógyította: a rabszolgamunka a kiadóban, aminek viszont volt értelme. Huszonkét évig tartott. Aztán Cibulka bedőlt az estébéseknek és kiadta *Az StB¹ munkatársainak teljes jegyzékét*. Zdenának ez kis híján az életébe került.

*

Ez volt a harmadik és legsúlyosabb pestiscsapás otthonról. Húszévi gürcölés után a kiadóban, ebben az ő magánvállalkozásában, a feleségem számára ez egy majdnem halálos övön aluli ütés volt. Egyébként otthon Havel és az emigrációban Kundera és Michaela Swinkelsová kivételével nyilvánosan senki nem állt ki mellette az írók közül, akiknek a könyveit kiadta.

*

Nem fogom tovább ragozni, írtam erről egy kétrészes krimi *Dvě vraždy v mém dvojím životě* (Két gyilkosság kettős életemben, 1996). A kanadai szál egy egyetemi kampuszon elkövetett gyilkosság, ahol a bűntény – csakúgy, mint a klasszikus iskolához tartozó brit krimikben – pusztá ürügy egy meglehetősen nyakatekert kitaláció kifejtéséhez. A cseh szál az ötvenes években kezdődik Prágában és Torontóban végződik a főszereplő nagyon is valószínűs meggyilkolásával. A halotti bizonyítvány szerint a halál oka alkoholmérgezés, csak hogy Sidoniát nem az alkohol ölte meg, hanem az, amit a bolsevikok frappánsan a „párt meghosszabbított karjának” neveztek: az StB és a Cseka.

Zdena aztán kiadta *Osočeni* (Rágalom, 1993) című könyvét, a sors iróniájaként ez volt kiadójának utolsó, 226. publikációja. Az alaptalanul megvádoltak történeteinek antológiája volt ez, amely végül Csehországban is megjelent a brünni Host kiadónál (2000-ben), gyakorlatilag bármiféle visszhang nélkül. Zdena be is perelte a Belügyminisztériumot, a pert megnyerte, de amikor a minisztérium kiadta az StB ügynökök hivatalos jegyzékét, erről a feleségem nevét nem távolították el, bár a bíróság elismerte, hogy jogtalanul került rá, csak csillaggal jelölték. Ilyen csillaggal jelölte meg a minisztérium csekás módra mindazokat a megrágalmazottakat, akik ártatlanul kerültek rá a listára. Miért nem lehetett egyszerűen kitörölni a nevüket? Döntésképtelenségük nyakatekert indoklását ugyan kézhez kaptuk, de az nagyon nehezen érthető: ha nem newspeakül írták, akkor legalábbis *ptydepe* nyelven (V. Havel 1965-ös *Výrozumění* című drámájából: a bürokrácia érthetetlen halandzsa nyelve. A ford.)

*

Amikor azokban a napokban lopva figyeltem a feleségemet, láttam, hogy haldoklik. Éjjel lelki szemeim előtt

láttam, ahogy ül a kertben Berkeley-ben, csak ír és ír és amint befejezte, visszatér az ereje. Kétségbe voltam esve, mert láttam, hogy haldoklik, és nem tudok rajta segíteni. Láttam őt azokban a reménytelen napokban 1960-ban is, amikor abba halt bele majdnem, hogy engem féltett, és én nem mehettem hozzá haza, a břevnovi madárkalitkába, mert a betegség akkor ágyhoz kötött, és tilos volt felkelnem, nem szaladhattam hozzá. Ezért hát olvastam – és olvastam... Eszembe jutottak azok a kincset érő krimik, amelyeknek a barátaim örökre búcsút mondtak, mert a motoli fertőző osztály kapuja mögött maradtak, és felidéztem azokat a krimiket is, amelyeket aztán mi magunk írtunk Honzával. Ez volt lábadozásom terápiája.

Elhatároztam, hogy valami hasonlót megpróbálok haldokló feleségemmel is. Meglepetésemre, sokkal kevesebb rábeszélésre volt szükség, mint vártam. Zdena közönyösen viszonyult élethez és halálhoz egyaránt, így hát beleegyezett.

*

Sok irodalom iránt érdeklődő embernek furta már az oldalát a kérdés, hogyan lehetséges, hogy két ember közösen írjon meg egy regényt. A válasz egyszerű: közösen regényt írni nem lehet. Lehet együtt kitalálni, megalkotni a cselekményt és megoldást találni, közösen és szétválaszthatatlanul összeállítani az aprólékos tervezetet, szinopszist. A könyv szövegét aztán a két partner egyikének kell megírnia; a másik végzi el a szöveg kritikai szerkesztését – tehát nemcsak kijavítja a helyesírási hibákat, hanem más fejezeteket, szereplőket, megfogalmazásokat, kiegészítéseket és kihúzásokat javasol. Ezzel a módszerrel gyártottuk le Honzával a Boženka Skovajsováról, Dr. Jaroslav Pivoňkáról és Vodička kapitányról szóló trilógiát.

A Zdena Salivarovával való együttműködéshez azonban ez a módszer nem illett.

Amennyire én tudom, ezen kívül már csak egy megoldás létezik. Ez akkor jutott eszembe, amikor visszagondoltam egy másik régi együttműködésre, amikor Jarmila Emmerovával Bradburyt fordítottunk, valamint egy regényfordítását én szerkesztettem. Ez a regény a *Holdkő* (The Moonstone) volt Dickens barátjától, Wilkie Collins-tól, amelyet az első angol bűnügyi regényként szoktak emlegetni; korábban már született néhány krimi a francia Émile Gaboriau és a kezdet kezdetén a műfaj atyja, Edgar Allan Poe tollából, ezek viszont elbeszélések voltak.

Az, hogy a *Holdkő* az első angol bűnügyi regény, különösebben nem inspirált, egy másik vonatkozása keltette fel a figyelmemet: a *Holdkő* az első olyan bűnügyi regény, amelyet nem egy, hanem több mesélő mond el. Egyáltalán lehet, hogy az első így elbeszélte regény – ha nem vesszük figyelembe a levélregényeket.

1 StB – hírhedt csehszlovák titkosszolgálat

Collins az összes elbeszélő szövegét maga írta meg; nekem az jutott eszembe, hogy a mesélőket felosztjuk magunk közt Zdenával. Így is tettünk: először szigorúan nemük szerint, ettől azonban egy idő után eltekintettünk.

Az emberek részben androgün lények és az írók még inkább, mint a nemírók. Magyarán szólva, minden nőben ott rejtőzik egy kisebb vagy nagyobb férfi – és fordítva. Minden ember magán hordoz bizonyos, mindkét nemnél fellelhető fizikai jellemzőket. Feltűnőbbek azonban a nemtesti tulajdonságok, az érzések, az érzékenység, a pletykára való hajlam. Így egyes férfiak emocionalitása közel áll a női emocionalitáshoz, míg egyes nők hűvös logikája megkülönböztethetetlen egyes férfiak hűvös logikájától.

Az irodalom számára ezt Virginia Wolf fedezte fel a *Saját szoba* (*A Room of One's Own*) című esszéjében. Ezért van, hogy a férfiak gyakran írnak regényeket nőkről és fordítva. Kétségkívül van benne valami erotikus, és a pszichológus vagy pszichoanalitikus ezen a ponton biztosan elefántot csinálna a bolhából. Én ezt a saját tapasztalatom alapján ítélem meg. Általában szívesebben írok női szereplőket mint férfiakat. Hogy jobban-e, mint szakmabeli kolléganőim, nem tudom.

*

Már az első krimiben a döntő nyomra, egy aláhúzott névre a telefonkönyvben, Zdena Anna grófnője bukkan rá, és a hűvös logikának ezt a teljesítményét Zdena legalább két későbbi történetben megismételte. Egyébként az ő androgün természete másutt nem nyilvánult meg, és általában ragaszkodott a női szereplőkhöz. És ez ment neki legjobban. Mindjárt sorozatunk első krimijében a *Krátké setkáni s vraždou* (Rövid találka gyilkossággal) megírta a nevetlen Nikolka alakját, aki a második részben (*Setkáni po letech s vraždou*, Találka gyilkossággal évekkkel később), kezelhetetlen kamasszá cseperedett. Az ötödik részben (*Setkáni v Praze, s vraždou*, Találka Prágában, gyilkossággal) már fiatalasszony, aki mohón kutatja, hogy a három jelölt közül melyik lehet az apja, merthogy azt édesanyja, Marta maga sem tudja.

Nikolka nincs egyedül. Itt van még Anna Lomnická grófnő, aki életre szóló plátói szerelmet táplál a kanadai királyi lovasrendőrség gyilkossági csoportjának nyomozója, Harold Sinclair iránt, és szinte mindig letromfolja őt a szakmájában; itt van az ő lánya, Lucie, aki komtesznek adja ki magát, hogy elbájolja az arisztokrátákhoz vonzó hangszergyűjtőt, Montcarnót, és kikutnyeráljon tőle egy szubkontrabassz-szaxofont; Marilyn Smith, aki a *Találka gyilkossággal évekkkel később*-ben „Tűnj el, szerelmem! Tűnj el, mert baj lesz!” felkiáltással menekül meg a hűtlenségtől; Nikolka anyja Marta Datlová, aki egy prágai vadmotoros társaság tagjából kanadai kocsmalánc tulajdonosá, tehát kapitalistává vá-

lik a *Találka Prágában, gyilkossággal*; Church-Bullock őrmesternő, a szubkontrabassz-szaxofon feltalálója... ezek, és még mások is mind az én nem túlságosan androgün természetű feleségem kreációi. Bár a másik nem képviselői szintén fellelhetőek a szövegeiben: pl. Anna grófnő férje, Antonín Lomnický gróf, és Lucinka udvarlója, Wolfram von Bock und zu Baeder a *Találka a korszak végén*, vagy a szerencsétlen basszista, Cary Jarchovsky a *Találka a Fehér dómában* szereplője.

Az én legelfogadhatóbb teljesítményem ezen a téren valószínűleg az öttagú lányzenekar, amelynek neve Sax Band. Lucy komtesz ugyan a feleségem lelki gyermeke, viszont én találtam ki a banda nevét, amelyet Lucka, az emigráns szülők gyermeke nem tud úgy kimondani, hogy Nikolka sikeres udvarlója, a kanadai Jimmy Sinclair ne Sex Band-nek értse.

*

Így írtunk. Torontóban a Cabaret Lake-en barátunknál, MUDr. Jirka Fodornál, Zdenka és Josef Šafař orvos házaspár Redington Shores-i házikójában, Floridában és mindekelőtt Alena és Láďa Baloun házában az egyedülállóan takaros kisvárosban, Venice-ben, a közép-floridai Sarasota nagyváros közelében. Nem állítom, hogy egyedül ez gyógyította meg feleségemet, akit az óhazából váratlan találat ért. Talán főleg az idő, *tempus* volt az, ami *molestiis medetur omnibus*, minden sebet jobban begyógyít, mint a pszichiátria, de talán az idő lassú gyógyítási folyamatába besegítettek a mi közös nyomozási divertimentóink is.

*

Amikor kiadtuk első kriminket, Vlád'a Justl, öreg barátom, kijelentette, persze nem gondolta komolyan, hogy ha minden évben írunk egy krimi, a kiadónk, Ivo Železný frissítőnek beillesztheti mindig két komoly kötetem közé. Anélkül, hogy különösebben törekedtünk volna erre, eddig körülbelül így is történt. Magától. Szereplőink és figuráink történetei átalakultak öregségünk világává fogadott hazánkban, Kanadában.

Így lett ez a maga módján happy end.

(Listy 3/2006)

Forgács Ildikó fordítása

JOSEF ŠKVORECKÝ (1924) A XX. század második felének egyik legismertebb cseh írója. Az irodalmi életbe 1958-ban lépett *Gyávák* (Zbábělci) című regényével, amely a kor egyik legfontosabb irodalmi és politikai eseménye volt, és amelyhez lazán kapcsolódva 1968 után, már kanadai emigrációban még három regényt írt: Pléhkatonák (*Tankovy prapor*, 1971), Csoda (*Mirákl*, 1972), és Az emberi lélek mérnöke (*Příběh inženýra lidských duší*, 1977). Hosszú ideje foglalkozik a krimi műfajával is. Számos könyvét megfilmesítették a hatvanas, majd a kilencvenes években. Írónő feleségével, Zdena Salivarovával Torontóban megalapította és működtette a legjelentősebb cseh emigrációs könyvkiadót, a 68 Publishers-t.